

доктор юридичних наук, доцент, голова Державної податкової адміністрації в Харківській області

НАПРЯМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ: ПІДСТАВИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Розглянуто підстави класифікації напрямів розслідування злочинів. Указано на позитивні моменти та недоліки запропонованих поділів і зроблено висновок про слідчу ситуацію як найбільш значущий критерій класифікації.

Ключові слова: розслідування злочинів, слідча ситуація, підстави класифікації, напрями розслідування.

На основе анализа криминалистической литературы выделены основания классификации направлений расследования преступлений. Указано на позитивные моменты и недостатки предложенных делений, на основании чего сделан вывод о следственной ситуации как наиболее значимом критерии классификации.

Ключевые слова: расследование преступлений, следственные ситуации, основания классификации, направления расследования.

On the basis of analysis of criminalistics literature the grounds of classification of directions of crimes investigation are selected. Positive moments and lacks of the offered divisions are indicated, the conclusion about an investigative situation as its most meaningful criterion is done.

Key words: investigation of crimes, consequence situations, grounds of classification, directions of investigation.

Розслідування злочинів є складним пізнавальним процесом, що здійснюється в передбачених кримінально-процесуальним законодавством межах. Указане вимагає від органів дізнання та досудового слідства швидко і повно розкрити злочин, притягнути як обвинувачених осіб, які його вчинили.

Напрями розслідування злочинів були предметом дослідження багатьох учених: Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, О. М. Васильєва, В. О. Коновалової, Г. М. Муд'югіна, М. В. Салтевського, М. І. Порубова, В. А. Образцова, Ю. Д. Ткача, В. Ю. Шепітька, І. М. Якімова та ін. Однак у різних роботах окреслено напрями розслідування неоднозначно, висловлено різні міркування щодо визначення кількісного та якісного складу слідчих груп, необхідних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Тому мета нашої статті — на основі аналізу класифікаційних підстав напрямів розслідування злочинів визначити найбільш практично значиму їх основу.

Насамперед варто окреслити досліджувану категорію. У багатьох підручниках з криміналістики та в науковій літературі використовується словосполучення «напрями розслідування», проте на ньому не акцентують увагу. Тому звернемося до з'ясування родових термінів.

Поняття «напряму» має ряд значень, серед яких: лінія руху або лінія розміщення кого-, чого-небудь; шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища; курс, спрямування; ділянка фронту, що розгортає воєнні дії в який-небудь бік [1, с. 296]. Стосовно розслідування найбільш близьким є останнє значення. У свою чергу, спрямовувати означає направляти певним чином плин чого-небудь; надавати потрібний напряму діяльності, вчинкам, розмові і т. ін.; зосереджувати на чому-небудь зусилля, енергію, здібності тощо [2, с. 400].

Отже, напряму розслідування являє собою зосередження доступних сил і засобів, комплекс передбачених кримі-

© Денисюк С. Ф., 2011

нально-процесуальним законодавством дій та допустимих заходів на окремій ділянці з метою збирання і перевірки доказів, швидкого і повного розкриття злочину. Запропонована дефініція не претендує на абсолютну визначеність, однак дає загальне уявлення, необхідне для цього дослідження.

Аналіз юридичної літератури уможливорює виокремлення певних підстав класифікації напрямів розслідування злочинів:

- 1) механічний поділ розслідування у будь-якій справі на етапи;
- 2) поділ слідчих ситуацій на групи;
- 3) поділ усіх кримінальних справ на групи за певними критеріями.

Зупинимось детальніше на їх аналізі. Одним із перших впровадив ідею напрямів розслідування І. М. Якимов. Вона ґрунтувалась на механічному поділі розслідування у будь-якій справі на три етапи: встановлення матеріального складу злочину; збирання й оцінка доказів; дослідження ймовірного винуватця злочину. Ці етапи деталізовано в схемі розслідування злочину [3, с. 360]. Звісно, на той час така думка була великим кроком уперед, проте з появою пізніших досліджень, пов'язаних з характером злочину, особливо слідчими ситуаціями, втратила свою доцільність та актуальність.

Другою класифікаційною підставою напрямів розслідування є поділ слідчих ситуацій на групи. В. Громов, І. Якимов та деякі інші науковці всі злочини для цілей їх розслідування поділили за ознаками початкових даних — слідчих ситуацій на три групи:

- 1) злочини, що залишають певні матеріальні сліди на предметах зовнішнього світу. У цих справах розслідування рекомендувалося починати з дослідження слідів і від них йти до дослідження інших обставин справи. Початковим актом розслідування, як правило, повинен бути огляд місця злочину. До цієї категорії злочинів відносили терористичні

акти, вбивства, підпали, крадіжки зі зломом та ін., де головним питанням було, хто вчинив злочин. Після огляду місця події допитати так званих «наявних» свідків, тобто тих, хто був очевидцем або першим виявив подію або що-небудь знає про неї, хто перебуває тут же на місці події, потерпілих та ін. Рекомендувалося провести експертне дослідження виявлених матеріальних слідів злочину, що виявилися на місці;

- 2) злочини, які безпосередньо матеріальних слідів не залишають. Тут рекомендувалося вести розслідування на основі аналізу дій осіб — ймовірних винуватців, виходячи з письмових документів, свідчень свідків та ін. До цієї категорії злочинів відносилися переважно посадові і господарські злочини, де головним питанням було: що здійснено, з яких причин, з якими наслідками. Рекомендувалося в першу чергу вивчити матеріали, що надійшли, здійснити заходи з уточнення фактичної сторони злочину, допитати осіб, які мають відомості щодо цих питань, призначити бухгалтерську експертизу;

- 3) проміжні види злочинів, при розслідуванні яких однаково важливу роль відіграють як огляд місця або об'єкта злочину, речові докази, так і письмові документи. Такими є, наприклад, справи про порушення правил техніки безпеки [4, с. 135–155].

Третя класифікаційна основа напрямів розслідування злочинів заснована на поділі всіх кримінальних справ на групи за певними критеріями. Деякими науковцями пропонувалося для цілей розслідування поділити всі кримінальні справи на дві групи так, щоб до першої групи увійшли справи, при розслідуванні яких слідчий відштовхується від факту злочину, зазвичай не маючи на початку розслідування ніяких даних про те, ким цей злочин міг бути вчинений (вбивства, підпали і т. п.). До другої групи увійшли справи, при розслідуванні яких слідчий

іде від певної особи або осіб. У цих справах суть розслідування зводиться головним чином до перевірки певної ділянки діяльності цих осіб (посадові, господарські злочини та ін.) [5, с. 334].

Г. М. Муд'югін виділив три групи справ, що об'єднані комплексом початкових даних і напрямом слідства в його початковій стадії. Розглянемо коротко запропонований поділ справ.

Перша група. Подія встановлена. За своєю природою вона є шкідливим наслідком причини, яка його викликала, характер і суть цієї причини ще невідомі та допускають різні пояснення. Наприклад, пожежа в одному випадку може бути результатом підпалу або недотримання правил протипожежної безпеки, що тягне за собою кримінальну відповідальність, у другому — результатом стихійного явища — блискавки. Першочерговим завданням розслідування у справах цієї групи є встановлення причин події. Після того як перевіркою версій буде встановлена справжня безпосередня причина, слідчий починає з'ясування першопричини події. Наприклад, безпосередньою причиною пожежі може бути самозаймання промаслених ганчірок, а основною причиною з погляду криміналістики — порушення правил зберігання вогнебезпечних матеріалів з боку відповідальної посадової особи.

Друга група. Початкові дані у справах цієї групи містять відомості про злочинні дії, частіш за все умисного характеру. Іноді в тих же відомостях містяться вказівки і на шкідливі наслідки, викликані цими діями, але питання про те, чи є ці дії злочином, ще неясне. Наприклад, справи, що порушуються за заявою громадян про вчинення певними особами злочинних дій (про згвалтування потерпілої відомою їй особою, про отримання хабара від заявника), справи, порушені за матеріалами ревізій, а також справи, порушені у зв'язку із затриманням когонебудь з викраденими цінностями. Для

справ цієї групи характерно також і те, що крім з'ясування, чи мали місце дії, про які йде мова в початкових даних, перевіріці підлягає і злочинний характер цих дій.

Основний напрям розслідування полягає в перевірці, уточненні, встановленні того, чи мали місце дії, про які йдеться в початкових матеріалах, і чи мали ці дії злочинний характер.

Третя група. Відмінною рисою справ цієї групи є передусім очевидність події, що стала підставою для порушення кримінальної справи в той час, коли даних про суб'єкта злочину або зовсім немає, або вони украй обмежені. Наприклад, вбивство, пограбування магазину.

Звідси й основний напрям розслідування — визначення кола осіб, серед яких слід шукати злочинця, зокрема, вирішення питання: злочин вчинено «своїм» або сторонньою особою [6, с. 154–171].

Незважаючи на півстолітню історію, запропонований Г. М. Муд'югіним поділ справ на три групи, об'єднані комплексом початкових даних і напрямом слідства в його початковій стадії, і сьогодні є далеко не остаточним варіантом. З одного боку, невелика кількість груп є позитивом класифікації, з другого — це не її основа, тим більше що існують значно більші кількості таких груп, що обумовлено практикою типових ситуацій.

З урахуванням зазначеного наведемо запропоновані іншими науковцями шість груп злочинів за ознаками слідчих ситуацій початкового періоду розслідування.

Перша група. Є відомості про подію злочину і про конкретну винну особу, але потрібно встановити, чи дійсно була ця подія і чи мала вона злочинний характер (наприклад, злочини, вчинені відомими особами за заявою потерпілих: згвалтування, залишення в небезпеці та ін.). Сюди ж по суті належать і випадки, коли факт з ознаками злочину не викликає сумніву, але питання може бути в тому, чи відповідає об'єктивна обстановка

свідченням винного і яка була його справжня роль (наприклад, це може бути при добровільній явці із заявою з приводу необережного вбивства, наїзду автомашини на людину, пожежі).

Напрямок розслідування — встановлення події, її конкретних обставин, поведінки підозрюваної особи, а в деяких випадках, коли це може мати значення, також і поведінки заявника і потерпілого (згвалтування, шахрайство, хабарництво), виявлення предмета злочину при крадіжці, грабежі, розбої і в інших випадках, коли це можливо. А у випадках з очевидними ознаками злочину — встановлення дійсної обстановки події, її конкретних обставин, фактичної ролі заявника.

Друга група. Встановлена подія з ознаками злочину і в наявності негативні наслідки, відомі також конкретні особи, які несуть персональну відповідальність за ці наслідки за своїм положенням, але невідома їх особиста поведінка при події злочину і, отже, вина в кримінальному сенсі (недостача майна, псування підзвітного майна, випуск недоброякісної продукції, випуск у продаж недоброякісних товарів).

Напрямок розслідування — з'ясування безпосередніх (зокрема, технічних) і основних причин події злочину, особистого відношення до них вказаних осіб, їх особистої поведінки у цій події, а також поведінки потерпілих, коли це може мати значення, з'ясування обсягу наслідків.

Третя група. Встановлена подія з ознаками злочину, вчинити який і скористатися результатами якого могли тільки особи з певного кола за своїм офіційним становищем (фальсифікація у витратних і прибуткових документах, безтоварні операції; знищення облікових документів та ін.).

Напрямок розслідування — дослідження поведінки кожної особи з цього кола та її відношення до встановлених фактів і використання результатів злочину, точне визначення обсягу наслідків.

Четверта група. Встановлена подія з ознаками злочину, вчинити який могли, найімовірніше, особи з певного кола заінтересованих осіб, можливо, які мають інтерес не в безпосередньому, а в непрямому або в більш-менш віддаленому результаті злочину (підпал з метою приховування слідів іншого злочину, вбивство із захованням трупа і приховання факту смерті певної особи) або з іншими ознаками вчинення злочину ким-небудь зі «своїх», вбивство без видимих мотивів до цього або замасковане під самогубство (можливість отримання спадку, зайняття житлової площі, що звільнилася, намагання позбавитися боргу або небажаного свідка тощо).

Напрямок розслідування — виявлення цього кола осіб, дослідження поведінки кожного, його відношення до події, встановлення вигоди, у випадках виявлення невідомого трупа або його частин — встановлення особи загиблого, у випадках зникнення людини — встановлення причини зникнення, виявлення трупа.

П'ята група. Встановлена подія з ознаками злочину, для вчинення якого потрібні особливі професійні навички або особливе знання якої-небудь специфічної обставини, що сприяє злочину (виготовлення фальшивих грошей, цінних паперів; незаконне виготовлення зброї; крадіжка з явним знанням місця зберігання цінностей).

Напрямок розслідування — виявлення кола осіб за вищезгаданими ознаками, дослідження поведінки кожного з цього кола, виявлення знарядь і предметів злочину, встановлення фактів використання результатів злочину.

Шоста група. Подія з ознаками злочину очевидна, але відомості про винну особу вкрай обмежені і відсутні ситуації, вказані вище (вчинене невідомими особами вбивство, тілесні ушкодження, шахрайство, знищення майна, наїзд на людину автомашиною, що зникла, згвалтування тощо).

Напрямок розслідування — виявлення максимальної кількості даних, що харак-

теризують злочинця з якого-небудь боку (сліди ніг і рук, залишені ним предмети, ознаки способу дії і поведінки), якщо можливо, то з'ясування ознак зовнішності злочинців, виявлення знарядь і предметів злочину (при крадіжках, грабежах, розбоях, вбивствах), при вбивствах — встановлення особи загиблого, активне використання оперативної роботи, встановлення кола осіб, які могли за своїми етичними та фізичними даними і минулою діяльністю вчинити цей злочин, вивчення їх поведінки і місцеперебування в момент, коли було вчинено злочин [7, с. 428–430].

Загалом даний поділ заслуговує на схвальну оцінку через те, що відображає найбільш типові для більшості злочинів ситуації. Проте він не вичерпує всіх можливих варіантів, що по суті і навряд чи є можливим. Головне, що запропо-

новані напрями можуть зорієнтувати слідчого (дізнавача) і у випадках, які безпосередньо не охоплюються названими групами.

Слідчі ситуації визначають інформаційне забарвлення якогось конкретного моменту розслідування, характеризують стан справ з позиції всієї наявної інформації у кримінальній справі. З урахуванням цього вони мають найбільше практичне значення для визначення напрямів розслідування, зокрема вибору оптимальних шляхів, засобів і знарядь слідства.

Таким чином, оскільки ситуативний підхід дає можливість найбільш раціонального вибору шляхів та засобів діяльності, а для її напряму важливі зосередження доступних сил і засобів, то найбільш значущою класифікаційною основою напрямів розслідування злочинів слід вважати слідчі ситуації.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 2: К – П / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2006. – 928 с.
2. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 3: П – Я / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – Вид. 2-ге, випр. – К. : Аконіт, 2006. – 864 с.
3. Якимов И. Н. Криминалистика, руководство по уголовной технике и тактике / И. Н. Якимов. – Новое изд., перепеч. с изд. 1925 г. – М. : ЛексЭст, 2003. – 496 с.
4. Криминалистика : учеб. для слушателей правовых вузов / общ. ред. Б. С. Ошеровича, М. С. Строговича ; под ред. А. Я. Вышинского. Кн. 1: Техника и тактика расследования преступлений. – М. : Сов. законодательство, 1935. – 251 с.
5. Криминалистика: Техника и тактика расследования преступлений : учеб. пособие / авт. кол.: Е. У. Зицер, Н. В. Терзиев, Н. А. Бобров и др. ; под ред. А. Я. Вышинского ; Всесоюз. ин-т юрид. наук. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 540 с.
6. Планирование расследования преступлений / А. Н. Васильев, Г. Н. Мудьюгин, И. А. Якубович. – М. : Госюриздат, 1957. – 199 с.
7. Криминалистика : учеб. для юрид. ин-тов и фак. / авт. кол.: Б. Е. Богданов, А. Н. Васильев, В. Я. Колдин и др. ; отв. ред. А. Н. Васильев. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 564 с.